

Dávid Gyula

Címszavak

Mutatvány a romániai magyar irodalmi lexikon
5. kötetéből

A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* elkészítésének elgondolása a *Magyar Athaenas* megjelenésének 200. évfordulójához kapcsolódva, 1968-ban született. Kezdeményezője Balogh Edgár volt, a megvalósítás alapjául szolgáló szócikkjegyzéket Venczel József állította össze, háttérintézménye az 1970-ben létrehozott Kriterion Könyvkiadó. Újraalakulása után a lexikon munkának az Erdélyi Múzeum-Egyesület adott otthont és nyújtott – az Arany János Közalapítvány révén – anyagi hátteret, ennek megfelelően az újabb köteteknek társkiadója is.

Számos viszontagság után az I. (A–F) kötet 1981-ben jelent meg, a II. (G–Ke) kötet – amely 1983-ra már kiadásra készen állott, a romániai diktatúra bukása után, 1991-ben. Mindkét kötetnek Balogh Edgár volt a főszerkesztője, akinek az 1994-ben megjelent III. (Ki–M) létrejöttében is oroszlánrésze volt, de még a 2002-ben tető alá hozott IV. (N–R) és a közeljövőben megjelenő V. (S–ZS) kötetben is vannak szócikkei. Ő a főszerkesztői feladatokat a III. kötettől Dávid Gyulára ruházta át. Az eredeti elképzeléseknek megfelelően a személyi szócikkek mellett a lexikon összefoglalókat tartalmaz a jelentősebb erdélyi városok magyar szellemi életéről, a sajtóról, a könyvkiadásról, az erdélyi irodalmi élet különböző jelenségeiről, összefüggéseiről.

A RMIL eddig megjelent négy kötete az EME és az OSZK honlapján elektronikus formában is hozzáférhető.

Az itt következőkben mutatványt közlünk a május végén megjelenő V. kötetből.

D. Gy.

Szárszó és az erdélyi írók

Az 1943. augusztus 23–29. között Balatonszárszón megrendezett konferencia 480 (a *Szárszó* 1983-as kiadás szerint 600) résztvevője között szép számmal voltak az erdélyi magyar értelmiség képviselői is. Közülük Nagy István már egy évvel korábban, 1942-ben részt vett a Kabai Márton Kör által szervezett paraszt-munkás találkozón.

Az erdélyiek közül többen igen aktívan vettek részt a vitákban. Legtöbbjük felszólalásának hangsúlyos mondanivalója a román–magyar viszonyhoz kapcsolódik: „*Két kisebbségi sors: felvidéki és erdélyi tapasztalatok árán vallom – írta a konferenciához intézett levelében Balogh Edgár –, hogy a magyar jövő legszebb biztosítéka az egymásra utalt dunavölgyi magyarok, szlávok*

és románok igazságos kiegyezése és szövetkezése.” (i. m. 183.) „A magyarságnak azt kell néznie – jelentette ki hozzászólásában a Németh László »harmadik utat« ajánló előadásával keményen beszémlő Nagy István –, hogy a társadalmi és gazdasági követelmények terén melyik oldal válassza a dolgozó nép szociális felszabadítását, melyik áll a nemzetek egyenjogúsága és függetlensége alapján, melyik akarja a népek megbékélését az igazság és a szabadság alapján... Ez az oldal ma az országban a munkásság és a parasztság pártjainak és a felelős értelmiségieknek a szövetkezésében nyilatkozik meg. Ez az oldal küzd nemzeti függetlenségünkért, a demokráciáért, a magyar nép jogaiért, s küzd azért, hogy kivonjuk magunkat a katasztrófából.” (uo. 229.); „...akik Erdélyben élünk – mondta felszólalásában Asztalos István –, a magyar jövőre nézve a szociális kérdések mellett igen fontosnak tartjuk a nemzetiségi kérdést... Vagyis egymásra vagyunk utalva gazdaságilag, szellemileg. Vakság lenne hát éppen a magyar öncélúság érdekében, velük a békés együttműködést nem keresni és emellett az együttműködés mellett ugyancsak szükségeszerű magyar érdekről állást nem foglalni.” (uo. 236.).

Szabédi László már a szocializmus körül a konferencián uralkodó fogalomzavarról beszélt, míg Böződi György, aki a székelység sajátosság helyzetére és ügyeire, a nagybirtok kérdésére irányította hallgatói figyelmét, már a szocializmussal szembeni fenntartásai összefüggésében látta a kisebbségekhez való viszonyt is. Kijelentette: „...a szocializmus alapján szeretném szövé tenni a nemzetiségi kérdést. Mindnyájan megegyezünk abban, hogy »szocialisták vagyunk«, és ez természetesen a nemzetiségi kérdésben is már eleve bizonyos állásfoglalást jelent. De nyomban hozzátettük azt is, hogy szocialisták vagyunk – de magyar módra. Tehát nem fenntartás nélkül fogadjuk el a szocializmust mint eszmét, hanem a magyar viszonyokhoz alkalmazva.”

A fenntartások a szocializmussal szemben különösen hangsúlyozódtak az erdélyiek közül Marosi Péter hozzászólásában, aki – miközben óvott az „általános emberi”, illetve a „faji jelleg” kizárólagosságától – aggodalmát fejezte ki az iránt, hogy „...a magyar munkásság vezetői sokszor nem értik meg a magyar fajta együvé tartozásának parancsát. Mi a garanciája annak – tette fel a kérdést –, hogy ez a munkásvezetőség érvényesíteni tudja majd a magyarság érdekeit az elkövetkező szláv moszkovítizmussal szemben?” (Szárszó. Bp. 1943. 61.). És emlékeztette arra, hogy a liberalizmus a polgári Magyarországot a paraszttömegek kizárásával valószínűsítette meg, hozzátette: „Milyen garanciát nyújthatnak a munkásság vezetői arra nézve, hogy az újabb felszabadulás, ami most következik, nem jelenti-e majd újra az idegen elemek térhódítását a magyar életben?” (uo. 62.).

A szárszói konferencia eseményei és konfrontációi annak lezajlása után is tovább gyűrűzték: az eseményeket a *Hitelben* Takácsy Miklós értékelt, az erdélyi szereplők közül pedig Nagy István tért vissza rájuk, kudarcnak érezve és „teljes világnézeti zűrzavar” helyének minősítve a konferenciát. Aztán évtizedekkel később – már emlékezéseikben – ketten is felidéztek az eseményeket: Nagy István és Balogh Edgár. Mindkettejük értékelése alapvetően változatlan, de mindkettő említést tesznek a konferencia napjainak egy addig nyilvánosságra nem került mozzanatáról: egy névtelen levélről, amelyet a konferencia számos résztvevője kapott meg „egy kolozsvári vasmunkás” aláírással. Ez a levél – amint Nagy István írja – „...keményen, szinte vádlóan figyelmeztetett felelősségünkre, ... radikális tanácsokat adott nekünk a szovjetellenes háborúból való azonnali kilépésre” (Szemben az árral. 529.). Balogh Edgártól tudjuk meg, hogy ennek a levélnek a szerzője az akkor már illegalitásban rejtőző Józsa Béla volt, akivel ő, mint írja, előre egyeztetett leveleik tartalmát illetően (Szolgálatban. 284.). Nagy István – Borbándi Gyula későbbi mérlegének ellentmondva – felidézi annak emlékét is, hogy a csendőrség különös figyelemmel kísérte a tanácskozást, s hogy többek között az ő felszólalásának gyorsírástó jegyzőkönyvét is bekérték Püski Sándortól. Ugyanő idéz, Németh Lászlóval való vitáját folytatva – meg nem nevezve – „egy fiatal református teológus szenvedélyes hangú felszólalásá”-ból, amely „csak egyike volt – és nem a legnyersebbike – a jobboldali szélfúvásnak” (i. m. 532.).

1983-ban Budapesten, Györfly Sándor, Pintér István, Sebestyén László és Sipos Attila gondozásában újra megjelent a szárszói konferencia anyaga, ebből azonban kimaradt Marosi Péter hozzászólása (és az akkori politikai beállítódásból érthetően, többek között az akkor már több évtizede emigrációban élő Gombos Gyuláé, aki a Németh László megfogalmazta „harmadik út” érvényessége mellett érvelt). A konferenciát megelőző és későbbi sajtóvisszhangot is felölelve sok elfelejtett részletet felelevenítő kötet politikai egyoldalúságaival szemben Borbándi Gyulának ezzel egy időben a népi írói mozgalomról az emigrációban megjelent könyve nyújt tárgyyszerű képet a negyven évvel azelőtti eseményekről és eleveníti fel hitelesen a konferencia hangulatát, alapproblémáját: *„Erdei, Nagy István és még néhányan – írja – megosztották a konferencia résztvevőit. Két tábor körvonalai rajzolódtak ki. Egy kisebb rész kiegyezett a kommunizmussal, a nagyobbik kitartott a demokratikus szabadságesszmények mellett. Nem utasította el a kommunistákkal való együttműködést, de nem volt hajlandó alávetni magát.”* (A magyar népi mozgalom. 339.). Ugyanő az erdélyi résztvevőket a viták „jelentősebb és ismertebb felszólalói” s az esti tábortüzek spontán műsorait gazdagító szereplői között említi. A romániai magyar sajtóban viszont a 40 évvel azelőtt történetekre még csak utalás sem történik.

Az 50. évfordulón, 1993-ban, a szárszói konferencia felelevenítésére vállalkozók között viszont már ott találjuk az erdélyieket: Faragó József mint résztvevő idézte fel emlékeit, Gáll Ernő *A Hétben* követte végig az erdélyi baloldal útját a Vásárhelyi Találkozótól a szárszói konferenciáig, s az erdélyiek szerepét illetően megállapította, hogy abban – akárcsak az 1943-as Termés-ankétban – a Vásárhelyi Találkozó öröksége, az 1940 után feléledő transzszilvanizmus, s benne a román–magyar viszony kiemelt kezelése munkál. Ugyanő a *Helikonban* (Borbándi Gyulának egy, a konferencia eszmei lényegét felelevenítő tanulmányát követően) Nagy István és Németh László konfrontációját elemzi, megállapítva: *„Nagy Istvánnak sikerült egy kisebbségi léthelyzetben kialakított koncepciót – alapvetően megváltozott közegben – össznemzeti síkon képviselnie.”* De azt is kimondja, hogy *„Ennek a teljesítménynek nagy ára volt. A társai részéről is megnyilvánuló bizalmatlansággal, sőt elmarasztalással kellett szembesülnie”,* s maga is *„nemegyszer visszacsúszott a régebbi szektás álláspontra”* (Számvetés. 101.). Vizsgálódásainak summájaként végül megállapítja: *„A szárszói konferencia tanulságai nehezebben épülhettek be közvetlenül az erdélyi magyar értelmiség köztudatába, a népi orientáció, amely a nemzeti sorskérdések időszerűsített tudatosítására, hiteles valóságismeretre ösztönzött, igen termékenyen érvényesült. Kétségtelen, hogy a romániai magyar művelődésben a hetvenes évek elején észlelhető pezsgést e tradíció feltámasztása is elősegítette.”* (uo. 102.).

Irodalom: Jócsik Lajos: Szárszó – 1943. Sorsunk 1943. II. 792–793. – Nagy István: *Ami kiderült egy népi konferencián.* In: *Mérték.* Bp. 1943. 43–54. (Újraközölve: *A harc hevében.* Mv. 1957). – Takácsy Miklós: *Számadás a balatonszárszói konferenciáról.* Hítel 1943/9. 565–568. – Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Bp. 1943. – Árvay József: *Visszaemlékezés a sokat vitatott szárszói konferenciára.* Magyar Út 1944/7. – Gombos Gyula: *Félreértés ne essék.* Magyar Út 1944/7. – Sipos Gyula: *Szárszóról – 25 év után.* Magyar Hírlap 1968. szept. 2. – Veres Péter: *Szárszó. Kortárs 1969–70.* (ua. kötetben. Bp. 1971). – Nagy István: *Szemben az árral.* Buk. 1974. 527–536. – Balogh Edgár: *Szolgalatban.* Uo. 1976. 283–286. – Szárszó – 1943. *Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete.* Bp. 1983. – Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom.* New York 1983. 336–344; uő: *Népiség és kritikai önismeret.* Helikon 1993/12. – Faragó József: *Emlékezés Szárszóra.* Helikon 1993/19. – Gáll Ernő: *Németh László és Nagy István Szárszón.* Helikon 1993/19.; uő: *A Vásárhelyi Találkozótól a szárszói konferenciáig.* A Hét 1993/46, 47. (újraközölve: *Számvetés.* Kv. 1995. 94–103.) – Pomogáts Béla: *Szárszó előtt és Szárszó után.* Tiszatáj, 1993/12. – Sükösd Mhály: *Szárszó nehéz öröksége.* In: *Merengő.* Bp. 1994. 214–222.

Szász–magyar irodalmi kapcsolatok

A szászokkal az erdélyi magyarság betelepítésük idején, a 13. században, már kapcsolatba került. A középkori egyház egyetemes kultúrája jó időre egyazon eszmeiségbe vonta mindkét nép (főképp egyházi) írástudó rétegét. A középkori egyetemeken szintén nem különültek el az erdélyi magyar vagy a szász közösségből kikerült ifjak. A reformáció is a természetes átjárás keretétül szolgált: Johannes Honterus ugyan kizárólag a szászság reformátora lett, de a szintén szász származású Heltai Gáspár már a magyar könyvnyomtatás alapjait rakta le, Dávid Ferenc pedig a lutheri, majd a kálvini tanítások követőjéből a „legmagyarabb vallás”, az unitarizmus alapítója lett. A Honterus alapította brassói evangélikus gimnáziumban ugyanúgy találkoznak magyarokkal, mint ahogy a kolozsvári unitárius kollégiumban vagy Apáczai Csere János tanítványai között szász diákokkal. Az erdélyi szász közösség aztán a reformáció századaiban kiépíti a maga önálló kulturális és oktatási intézményhálózatát, az erdélyi magyar közösség a magáét. S ha történelmi sorsuk azonos is a fejedelmi Erdélyben, ezt a történelmi sorsot – a későbbi századokra kihatóan – más- és másképpen élük meg: Báthory Gábor, Bethlen Gábor, a kuruc szabadságharc során többnyire az ellentétes oldalon. Amikor pedig a fejedelemség önállósága megszűnik és a Habsburg uralkodók hatalma Erdélyre is kiterjed, a szászok a birodalom egész erejét a hátuk mögött érzik, s a szembenállás csak erősödik a 19. század első felében, a nemzeti ébredés évtizedeiben, amikor az erdélyi közélet porondján kibontakozik a „nyelvharc” a magyar és a szász érdekeket képviselők között.

A 48-as forradalomban megfogalmazódó törekvések ugyan rokonok a magyar és szász progresszió megítélésében, s az első pillanataiban még körvonalazódik az egymásra találás lehetősége, de a „nyelvharc”-ban a nyelvi toleranciáért és minden nép anyanyelvének szabad használatáért síkra szálló Stephan Ludwig Roth 1948 májusában már Bécsben látja az erdélyi szászok jogvédelmének biztosítékát, az *Attila*-regény világszabadságért lelkesedő szerzője, Joseph Marlin pedig nemsokára a Horea-féle felkelést tekint 1848 történelmi előképének és igaza képviselőjének. A szász polgárság Bécsre támaszkodik a kiegyezést követő évtizedek magyar politikájával, oktatási és kultúrprogramjával szemben, s a kor szász irodalmában és tudományosságában a „Heimatliteratur” konzervatív, általánosító kliséi uralkodnak a barbár, műveletlen, erőszakos elnyomó magyarokról.

A változás a 20. század első évtizedeiben indul meg, az Adolf Meschendörfer által alapított *Die Karpathen* című folyóirat (1907–14) képviselte irányzattal, amelynek képviselői egy modernebb irodalomeszmény nevében szembeszállnak a vidékies konzervativizmussal és az irodalomban a művészséget tekintik a megítélés fő kritériumának. Ezzel elindítói lesznek egy, a velük együtt élő népekkel és kultúrákkal szembeni új viszonyulásnak is. A *Die Karpathen*, majd a *Klingsor* köré csoportosult írókat vonzották a nyugatosok irodalmi eszményei: fordítások vagy kritikák révén megnyitották az utat a kortárs magyar irodalom (mindenekelőtt Ady, de mellette Kosztolányi, Juhász Gyula, Biró Lajos, Molnár Ferenc, Benedek Elek, Petelei István) felé. Hozzájárultak ennek a szemléletváltásnak az elmélyítéséhez az I. világháború idején szerzett közös emberi tapasztalatok is: a háborúban résztvevők közös sorsa, kiszolgáltatottsága, miáltal a született művekben a nemzeti alapú megítélést az általános emberi kezdte háttérbe szorítani (Richard Huss, Otto Fritz Jickeli, Otto Folberth verseiben, prózai írásaiban).

Az I. világháborút követő események (az erdélyi szász vezetőknek a román állam melletti elkötelezettsége, majd az államberendezkedést követő kiábrándulás) szükségszerűen vezették az erdélyi szász értelmiség egy részét a hasonló kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarsággal való kapcsolatkeresés irányába. Ez a politikai háttére annak, hogy a következő – közel másfél – évtized a szász–magyar kapcsolatok legpozitívabb időszaka: az

irodalmi szervezkedésekben egész sor rokon kezdeményezés talál egymásra, ugyanakkor a háború után született romániai német irodalmi művekben megváltozik a magyarságról korábban bekövesedett, előítéletes negatív kép is. Mindaddig, amíg a nagynémet birodalmi politika a romániai németiségre is ki nem terjeszti hatalmas törekvéseit, s a hitleri ideológia gyökeret nem ereszt a körükben, az erdélyi magyar–szász szellemi kapcsolatok sem azelőtt, sem azóta nem tapasztalt kivirágzásának lehetünk tanúi.

Az első jele ennek a megváltozott viszonyulásnak az 1922-es segesvári Petőfi-centenárium, ahol a magyarok mellett a románság és a szászok képviselői is jelen vannak: Joseph Bacon szász költő *Petőfi Segesvárt* című verse németül a költő, magyarul Tessitori Nóra előadásában az ünnepségek egyik emelkedett pillanata. 1924-ben Heinrich Zillich szerkesztésében megindul a *Klingsor* című irodalmi folyóirat, s 1926-ban a *Helikon* íróinak első találkozásán Marosvécsen már ott ül a szászok képviselőjében Robert Maurer, aki lelkesen számol be az ott látottakról, míg Otto Folberth egy hasonló korábbi, bár folytatás nélkül maradt kezdeményezés, az 1921-es szerterzsébeti szász író-összejövetel emlékét felidézve értékeli a „valamivel szerencsésebb csillagzat alatt” született magyar írói tömörülést. Még 1926-ban „magyar szám”-ot ad ki a *Klingsor* (1926. június), „szász számot” a *Pásztortűz* (1926. július); ez utóbbiban György Lajos írja: „Részünkről ez nem érdekességhajhászás és nem csupán udvarias viszonzása ...az előzékeny és megbecsülő figyelemnek..., hanem jól megfontolt irodalmi és kultúrpolitikai program is egyszersmind. Őszinte vallomástétel amellet, hogy jó szándékkal keressük a lelki közösség egymáshoz vezető útjait...” (*Erdélyi szász számunk*. Pásztortűz 1926. 289.). 1928-ban aztán a meginduló *Erdélyi Helikon*, s benne különösen Áprily Lajos, Berde Mária, Kuncz Aladár és Molter Károly, a *Klingsor* oldaláról pedig Zillich mellett Otto Folberth, Erwin Wittstock, Egon Hajek a kapcsolatok építői. 1928 júliusában Nagyenyeden magyar–szász írótalálkozóra, 1928. november 17-én Kolozsváron szász, 1929. szeptember 28-án Brassóban magyar irodalmi este kerül sor (előtte szeptemberben a *Klingsor* újabb „magyar szám”-ot jelentet meg), s ezt a sort folytatja az *Erdélyi Helikon* 1931. májusi újabb szász, illetve a *Klingsor* újabb magyar száma (1932. június), s közben az 1932. május 19-én megrendezett medgyesi magyar–szász irodalmi est, Folbert, Wittstock (1929. január 10.), Zillich (1930. január 20.) és Folberth (1930. december 21.) fellépése a Kemény Zsigmond Társaság felolvasóülésein, vagy más vonatkozásban az Osvát Ernő szerkesztette *Erdélyi lexikon*, amelyben nem kevesebb, mint 67 személyi és gyűjtőszócikk szól a szász irodalom és közélet szereplőiről, illetve szász intézményekről. Mindezzel párhuzamosan rendszeressé válnak a kölcsönös fordítások (ebben az időben jelenik meg magyarul Kós Károly fordításában Meschendörfer *Die Stadt im Osten* című regénye, németül a *Szibériai garnizon*), a megjelenő irodalmi művekre reagáló ismertető-értékelő kritikák, ami nemcsak a két folyóiratra, hanem az évtizedforduló egész mérvadó erdélyi magyar, illetve szász sajtójára kiterjed.

Nem egyszerűen irodalompolitikai gesztusokról van szó, hanem a *transzszilvoanizmus* gondolata és programja alapján létrejött találkozásról a két irodalom képviselői között. Ekörül – az „erdélyi lélek” mibenléte és értelmezése körül – bontakozik ki főképp a *Klingsor* és az *Erdélyi Helikon* hasábjain az a hosszas esszévíta, amelyben szász oldalról „az erdélyi ember alkatában”, a táj hatásában (Egon Hajek), a szülőföldhöz való ragaszkodás és a tolerancia közösségében (Friedrich Müller-Langenthal), illetve „a Kelet támadásában” (Zillich) látták ennek a lelkiségnek az alapját, s a megoldást egy „keleti Svájc”-ban, ahol eddig is „a népek üldözését mindig kívülről szították” (Zillich). A vitában megszólalnak más nézetek is: Gaál Gábor és Aradi Viktor a *Korunkban*, Nicolae Iorga a *Nemul Românesc Literar* hasábjain cáfolja egy külön „erdélyi lélek” meglétét. Végül szász oldalról is megszólaltak olyan hangok, amelyek „magyar érdeket” véltek felfedezni az „erdélyi gondolat”-ban, s az újabb értékelés 1930 után inkább az „elhidegülés” jeleit

mutatta ki: „Világpolitikai kérdések, az irodalom új jelenségeinek értékelése, valamint egymás megítélése képeztek az összeütközések tárgyát, kölcsönös vádaskodásba fullasztva a közös sorsról megindult eszmecsere.” (Balogh András: i. m. 105.) „A harmincas évek végén... bekövetkezett a szász szellemi élet »gleichschaltolása«... a jelentős irodalmi orgánumok felszámolódtak,... a szerzők egy része hallgatni kényszerült, [mások] ...Németországban jutottak publikálási lehetőséghez.” (uo. 108).

A két világháború közötti szász irodalmat alkotó művek értékelése szintén nem egyértelműen pozitív ebből a szempontból: „Az erdélyi gondolat – állapítja meg ugyancsak Balogh András – nem vált az irodalom vezérmotívumává, esztétikumgeneráló erővé...” (uo.), aki mindössze Zillich egy novelláját (*Drei Freunde*, 1936) és Wittstock Bruder, *nimmt die Brüder mit* című regényét (1934) látja olyanoknak, amelyeket „íz-ig-vérig transzilván művek”-nek lehet nevezni.

Több mint másfél évtizedes megszakítás után a romániai német irodalom az 1950-es évek derekán jut újra megszólalási lehetőséghez. A romániai írók első kongresszusán, 1956 júniusában Nagy Istvánnak a „nemzeti kisebbségek irodalmáról” szóló társjelentésében már az írószövetségbe betagozott és saját irodalmi fórumhoz juttatott új romániai német irodalomnak is jut egy alfejezet. A magyar forradalom leverését követő időszakban azonban a szász írók egy csoportja (Hans Bergel és társai) elleni per ezt a kibontakozást is derékba töri. Szórványos – és főképp a hivatalos ideológia propagandaszándékait tükröző – fordítások után csak 1970-től, a Kriterion Könyvkiadó e téren is kiterjedő művelődéspolitikai koncepciója keretében mutatkoznak a kapcsolatfelvétel új tényei: magyarul B. Fejér Gizella, Jagamas Ferenc Zsuzsanna, Szász János és Veres István tolmácsolásában Robert Flinker, Otto Jickeli, Arnold Hauser, Meschendörfer, Franz Storch, Erwin Wittstock regényei, elbeszélései, Ferenc László fordításában a fiatal német írók novellaantológiája, Kányádi Sándor átköltésében az erdélyi szász népköltészet egyedülálló változata (*Egy kis madárka ül vala... 1977*); németül Ursula Bedners, Lotte Berg, Anemone Latzina, Hildegard Mark, Helga Reiter, Erika Scharff tolmácsolásában Bálint Tibor, Páskándi Géza, Sütő András, Szabó Gyula, Szász János prózája, Kányádi Sándor versei, Benedek Elek meséi, Dankanits Ádám erdélyi kultúrtörténeti tanulmányai jelennek meg.

A diktatúra rendszerének bukása utáni, immár több mint másfél évtizedben – a könyvkiadás anyagi forrásainak átrendeződése miatt – ennek a kölcsönös ismerkedésnek nem, vagy alig volt folytatása. Legfeljebb Kányádi Sándor verseinek egy kisebb kétnyelvű válogatását (*Entspannung – Kikapcsolódás*), Hans Bergel, Eginald Schlattner, Balogh F. András, illetve Hajdu-Farkas Zoltán által fordított regényeit említhetjük. Mindketten a „szász íróper” elítélői, s könyveikben a magyarságkép is mellékessé válik: az ő esetükben „... inkább egy átfogóbb társadalom- és emberszemléletről beszélhetünk, amely a fasizmus kategóriáinak tagadásából kinőve nem a nemzetiségén keresztül látta az embert, hanem cselekedetén és erkölcsén keresztül” (Balogh András: i. m. 119.).

Ennek a több évtizedes időszaknak romániai német irodalmi termésében a művekben megjelenő magyarságkép is változásokon megy át. Egyrészt, a múltba visszavetítve, a korábbi „ellenségkép” osztályharcos színezetet kap (Valentin Heinrich: *Um gleiches Recht*, 1956), másrészt, bár eltávolodik a korábbi kliséktől, egyfajta humanista általánosságban oldódik fel (az erdélyi táj Hans Bergel, Verona Bratesch, Claus Stephani magyar szereplőket is említő verseiben, magyarok lakta vidékeket is megelevenítő útjegyzeiteiben, az avantgárd felé tájékozódók – Rolf Bossert, Anemone Latzina, Franz Hodjak – nemzetiségföltöltésében). Az erdélyi tradíciók a szász íróperben bebörtönzött Georg Scherg *Da keiner Herr und keiner Knecht*, (Buk., 1966) és *Paraskiv Paraskiv* (Kv. 1976), vagy a már német nyelvterületen publikáló Andreas Birkner *Tatarenpredigt* (Bécs, 1973) és legmélyebben Joachim Wittstock (*Karusselpolka, Ascheregen, Die Geschichte der Anna Kendi*, 1985) regényeiben érzékelhetők.

Irodalom: Marosi Ildikó (szerk.): *A Keményi Zsigmond Társaság levelesládája. 1876–1948.* Buk. 1973. – Ritoók János: *Kettős tükör. A magyar–szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből.* Buk. 1979. – Marosi Ildikó (szerk.): *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája. I–II.* Buk. 1979. – Balogh F. András: *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe.* Bp. 1996; uő: *Német–magyar irodalmi együttélések a Kárpát-medencében.* Bp. 2009. – Hajdú Farkas-Zoltán (szerk.): *Telepes népség.* Csíkszereda, 1996.

Székely írók

A Trianon utáni erdélyi magyar írói szervezkedések nagyjából a korábbi irodalmi központokban indultak meg (Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Arad). Jelentkezett azonban az önszerveződés az ideológiában is. Az új helyzetre válaszoló ideológiák közül a legjelentősebb volt a *transzszilvanizmus*, de vele párhuzamosan, részben ezen belül, felléptek olyan kisebb tömörülések, amelyek szervező elve bizonyos fajta regionális „másság” és az ebből fakadó regionális öntudat tételezése volt. A kalotaszegi régióknak ez a regionális öntudata – elsősorban Kós Károly révén –, mindjárt az I. világháborút megelőző kezdeményezéseket újra felelevenítve, 1920 után elsősorban a politikai megszerveződésben jutott kifejezésre. A húszas évek elején fellépő „székely írók” viszont az irodalomban akartak valami újat hozni. Az 1923-ban megjelent *Tizenegyek antológiája* ideológusaként a könyv élén álló tanulmányában Balázs Ferenc mint külön színről beszél a székely írókról: „Fogjuk kezünkbe azokat a lélekdarabokat, amelyeket pennájuk csákányával zengő szavú székelyek fejtettek le lelkünk sziklájából. Azokat az ősi, székely földből fejet emelt, erős, földszagú, csillagokba néző, szikrázó, zengő elbeszéléseket, amelyeknek mámorosa ma minden földből nőtt székely... A székely magába zsúfolta eddig minden erejét; világraszóló nagy emberei, kincsenek hírülvivői nem fakadtak eddig testéből erői arányában... Íróit most küldi a világba seregestül. S hogy bennük ősi visszaemlékezések élőkké elevenednek, mitológiák fénye zuhog rájuk, mint tisztán ébredő reggelen, ez a székely faj hatalmas életakarát jelenti.” (Székely mitológia)

Az idézett írásban Balázs Ferenc erre a jelenségre példaként az akkor még írói pályája elején álló Nyírő Józsefre és Tamási Áronra hivatkozik, az antológiában jelentkezők közül ide számítható Kacsó Sándor, s Ligeti Ernő szerint Szentimrei Jenő is.

A „székelyek” írásait, amelyek „homlokterében a szociális problémáknak radikális úton való megoldása állott” (Ligeti), szecessziós túlfűtöttségük, olykor a modorosságig menő nyelvi karakterisztikumaik miatt a kritika egy része erős fenntartással fogadta. Reményik Sándor idézte fel később ennek a fogadtatásnak a léggörét: „Mikor a székely irodalom kezdett bevonulni az új erdélyi irodalom területére, mi itt egypáran úgy néztük, ahogy bennünket mindnyájunkat nézhettek némelyek a régi anyaország határain belül: szeretettel, simogató büszkeséggel, de egyszersmind némi aggodalommal: mi lesz ebből? Lesz-e ennek az új népi, regionális feltárasnak, ennek a felszakadó misztikus talajrétegnek valóban annyi művészi kényszerítő ereje, hogy minden magyarokat megtanítson székelyül?”

A csoport némiképp kényszerűségből lépett ki a nyilvánosság elé: tagjainak egy része a Paál Árpád szerkesztette *Újság* megszűnése után kenyér nélkül maradt, s együtt indultak el a csoporthoz számító és fiatalon elhunyt Sipos Domokos özvegye és árvája javára, Benedek Elek vezetésével „székely írói estek” sorozatával szerte Erdélybe: 1927. november 12–20. között Brassóban, Baróton, Sepsiszentgyörgyön, Kolozsváron, Tordán, 1928. április 20–23. között Szászrégenben, Gyergyószentmiklóson, Csíkszeredában, május 12–19. között Zilahon, Szilágysomlyón, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Nagybányán és Kolozsváron, június 7–9. között Székelyudvarhelyen és Székelykeresztúron; 1929. január 15-én Nagyenyeden tartottak irodalmi esteket, majd 1929. március 17–23. között

Budapesten, Cegléden, Szegeden, Debrecenben, április első felében Nyárádszeredában és Baróton.

A műsorban (vö. Benedek Elek *irodalmi levelezése*. III. 329.) általában Benedek Elek, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, időnként Nyíró József és Bartalis János szerepelt; erdélyi költők verseiből György Dénes adott elő, s Szentimreinek Ferenczi Zsuzsi Bartók, Kodály és Delly-Szabó Géza feldolgozta székely népdalokat énekelt. Több alkalommal olvastak fel Sipos Domokos verseiből, elbeszéléseiből is.

Az 1926-ban létrejött *Erdélyi Helikon* csoporton belül, s a húszas évek néhány nagy irodalmi vitájában (a *Szűzmáriás királyfi* elleni támadások idején, Benedek Elek helikoni „mellőzése” kérdésében, a „schisma-pör”-ben) a „székelyek” a nyilvánosság előtt is összetartottak, sőt olykor (mint például Tamási Áron *Czímeresek* vagy Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regényeinek kiadása körüli belső vitákban) támogatni próbálták egymást, s politikai orientációjuk is rokon volt. Benedek Elek halála után azonban az irodalmi estek sorozata abbamaradt, s más jellegű konfrontációkra sem került sor.

„Irodalmunk szemszögéből nézve – írja Ligeti – ...e megmozdulás értékek feltárásával, színek megcsillogtatásával kecsegtetett... Vártuk, hogy felszínre hozzák a székely népnek mint kollektívumnak valódi mélységeit: vártuk, hogy éppen e néppel való közvetlenebb kapcsolataik révén szélesebb közönséget vonzanak az irodalom számára. Sőt tovább mentünk: székely színpadot is vártunk, egy új »kék madár« együttest, amely a székely népköltészet remekeit dramatizáltan elénk hozza...” (Súly alatt a pálma. 107.)

A „székely írók” közül a legjelentősebbek: Tamási Áron és Nyíró József műveiben az évek folyamán a kirívó székely regionális sajátosságok a magyar prózát gazdagító egyéni ízekké tisztultak, s az *Ábel a rengetegben*, majd a *Jégtörő Mátyás* (s mellette Tamási és Nyíró novellisztikájának legjava) révén az irodalomba általuk beemelt székely népi világ és világlátás egyetemes magyar irodalmi értékke nemesült. Ami pedig az erdélyi „kék madár”-drámát illeti, azt ugyan a nevét viselő színpadi irányzatnak sem sikerült megteremtenie, de az *Énekes madárral* kezdődően Tamási sajátos helyet vívott ki „népi játékaival” a 20. századi magyar dráma történetében.

A harmincas évek derekán aztán előlépett az erdélyi magyar prózában néhány olyan fiatal (Bözödi György, Kovács György, később Horváth István), akiknél, bár témáikat a székely falu világából merítették, már alig található nyoma egy sajátos székely világlátásnak, sokkal inkább a székely népiélet és sorsproblémák mórliczi, illetve egy szociografikus szemlélet szerinti szépirói vagy félig-meddig publicisztikus ábrázolásának.

Irodalom: Balázs Ferenc: *Székely mithologia*. In: *Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól* (Kv. 1923. 17–20. Újrakiadás: uo. 2003. Cseke Péter gondozásában). – Benedek Elek: *Erdélyi sors* (Bevezető előadás a székely írók körútján). Híd 1928/3–4. – Benedek Marcell: *Magyar író tragédiája 1929-ben. Benedek Elek utolsó évei*. (In: *A Literatura Almanachja*. Bp. 1930. Újra közölve: Benedek Elek *irodalmi levelezése*. I. 1921–1929. 221–283) – Bányai János: *A Székely Irodalmi Társaság kérdéséhez*. Erdélyi Szemle 1932/9. – S. Nagy László: *Székely Irodalmi Társaság*. Erdélyi Szemle 1932/5–6. – Reményik Sándor: *Ábel a rengetegben. Jegyzetek Tamási Áron új könyve alkalmából*. Erdélyi Helikon 1932/9. (Újraközölve: *Zeng a magosság*. In *memoriam Tamási Áron*. Szerk. Tamás Menyhért. Bp. 1997. 112–119.) – Tamási Áron: *Székely irodalom*. Magyar Hírlap 1932. okt. 9. – Kovács György: *A székely népi-ség útjai*. Kelet Népe 1937/8. – Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Kv. 1941. 107–109. – Szentimrei Jenő: *Irodalmi körutakon egykor és most*. Igaz Szó 1955/1. – Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Buk. 1974. 183., 253–259. – Benedek Elek *Irodalmi levelezése*. I–IV. 1921–1929. (Sajtó alá rendezte Szabó Zsolt. Buk. 1979–2002. L. főképp az 518., 527., 530., 540., 562., 584., 588., 633., 675., 681., 689., 697., 739., 741., 750., 926. sz. leveleket és jegyzeteiket, a hivatkozott irodalommal.)